

SEY QAJI GELENEĞİ'NİN ŞİİRİ TARİHİMİZE IŞIK TUTUYOR

Hakkı Çimen

Daimi Cengiz'in derlediği taşlama türüne yakın olan bu kılam Almanya'da Ware Dergisinin 8. sayısında yayımlandı. Biz Dersim inancı ve kimliğinin bölgede nasıl asimilasyona uğradığına ilişkin olan bu kılamı önemsemekteyiz. Zazaca'sını ve Türkçe'sini birarada verdiğimiz bu kılamın, bölgede bazı inanç rehberlerinin ,Pazar ilişkisi' ile dil üzerinde bıraktıkları olumsuz tesire dair şiirin tanıklığına başvuracağız.

Şiir, şairimiz Sey Qajî'nin babası Sey Nuri'ye ait. Muhtemelen 1900 yıllarının başında Muhundu'da yapılan bir cem ayinine davet edilen Sey Nuri, bu şiirini (lauke) Muhundu'daki cem ayininde söylemiş. Sey Nuri, bazı kaynaklarda Ce Sey Weli olarak geçer. Sair bir ailedir. Bu aile Palu'dan Dêsim'ê gelmiştir.

KILAMÊ HAQÎÊ VURNÊ ÇARNÊ RA LOLOÊ KIRDAŞI

Mı va bêteverik nêşeri
Kêwtura Dewe, cıra gurete çengê Wela Hewşi
Tey berde Muxundiye Ewliaê Serê Dêşi
Sewê sero mendune
Bi topi qom u qewilê sewda weşi
Wertede Bava Aliê Paşi
Lodeke'ra Bavaê Seyd Avaş'i
Bavaê Lodeke dest kerd thomır ro
Taê kılami vati, hurdi hurdi pa şi

Hurendia hora ust ra
Bava Aliê Paş'i va ke:
Ez na Bavaunê Muxundiye'ra savaji
Na Bamasurê ma ke wertê Sadız u Hizoli ro şi
Kılamê Haqîê vurnê, çarnê ra loloê Kırdası
Niadanu ke cevde qutiê ho biê pırê tutinê kamaşi
Anau sero çiftexaşi
Zerê çeyide çuali biê xaşi

Qariune, tavati mı nêda
Thomır guret dest kerd tiro
Mı va: Ya Hewsê Kureşi! Ya Ewliaê Serê Dêşi!
Kotu têwt, sewe ma serro şikie
Hen ke kenu war, çımunê mide nêmendê dilapê herşi
Eke amu ra ho, dormê hode niada ke Bava lolo çino
Perskerd, Camati va ke:
Wo daria we, heredia şi

Sair: Sey Nuri (Piê sairê ma Sey Qajî)

Vatoğ: Ismailo Bamasur (İsmail Yıldırım, roza qeydde 60 serude)

Ca: Qayirê (Pulêmuriyê)

Tarix: Payiza virene 1991, Almanya

Arêkerdoğ: Daimi Cengiz

ZAZACA BEYİTLER KIRDAŞKI'NİN LOLOSUNA DÖNÜŞTÜRÜLMÜŞ

Muhundu'ya teveriksiz gitmeyeyim diye
Dewa Khuresu'ya uğradım
Hews'ten bir avuç toprak aldım yanıma
Duvarın Süvarisi Evliya'ya götürdüm
Kaldım orada tüm gece

Tatlı sedayı sevenler toplandı ceme
Aralarında Paşlı Baba Ali
Lodek'li Baba Seyid Abbas
Sazı aldı eline Lodeke'li
Yavaş yavaş giderek
Bazı beyitler söyledi
Paşlı Pir Ali yerinden kalkarak:
„Ben Muhundulu babalara ne diyeyim ki
Şu bizim Baba Mansurlu dedeler
Sadız ve Hizol köylerinin pirlğine gittikten sonra
Kırdaşki'nin lolosuna çevirmişler
Haq aşkına söylediğimiz beyitleri.
Bundandır ki,
Ceplerindeki tabakaları tütün dolusu
Evlerindeki un çuvaları
Büyüyüp ğarar (xaşi) oldu.
Hanımları artık kumaş giyer oldu'
Dayanamadım hiddetlendim
Sazı aldım dokundum tellerine
Dedim ki:
Ya Kureş'in Yatırı
Ya Duvar Yürüten Evliya
Transa (tewt) girdim gecemiz yarılandı
Öyle ağladım ki gözlerimde yaş kalmadı
Trans bittikten sonra çevreme baktım ki
Baba lolo yok ortalıkta
Sorduğumda;
,Cemaat dedi ki:
O küstü, kalktı gitti'

Sey Qaji ve diğer şairlerimiz hakkında ancak son yirmi yılda bilgi sahibi oldum. Bilinçle tanımaya çalıştım. Bu dünyadan göçen yaşlılarımıza sorduğumda, özetle şu cevabı aldım: „Sey Qaji, Xızır'ın kendisiydi. İnsan donunda aramızdaydı.“

Kısa bir süre önceye kadar yazılı geleneği olmayan, ancak çok güçlü sözlü Dêsim Zaza edebiyatı'ndan günümüze ulaştırılanlar ne kadar doğru, ne kadar eksik? Bir şiirinde: „Mı hire se u şeşti u ses lauki vati/ Qeydê mı tamamo“, (Üç yüz altmış altı beste yapıp söyledim, sanatım tamamdır) diyen Sey Qaji'den, onun şair ailesi ve diğer şairlerden ne gelebildi günümüze? Bugüne ulaştırılanlar ne kadar değiştirildi, ne kadar eksik? Ancak gene de şairimiz, pirimiz Sey Nuri'yi, Sey Qaji'yi ve diğer şairlerimizi, karınca kararınca bugüne taşıyan Weliê Wuşenê Yımami, Wusenê Kalmemi, Silemano Qız gibi şahsiyetlere minnet borçluyuz.

Şiir, Sey Nuri (Sey Qaji'nin babası) tarafından tahminen 1900'lerde, tomir (saz) eşliğinde „Kılamê Haqiê“ yani dini beyit olarak söylenmiş. Sey Nuri, Muhundu'da tutulacak olan bir ceme davet edilir. Cemde yaşandığı gibi Muhundulu (Bomosır) babaların, Zazaca beyitleri tahrif ettiklerini; bu yörede

Zazaca olan ibadet dilini, küçük çıkarları için Kırdışki'ye dönüştürme fiili içerisinde olduklarını; bu meseleye diğer pirlerce gösterilen ve kendisinin gösterdiği tepkileri anlatıyor.

Pirimiz Sey Nuri (bazı kaynaklarda Sey Weli), Dewa Kuresu'ya uğrayarak, Khures'in mezarının da bulunduğu kutsal Hews'den bir avuç toprağı teverik olarak yanına alarak Muhundulu'ya gidiyor. Çünkü efsaneye göre, Khures bir yaban ayısına binip Bomosır'a gidince, Bomosır da duvara binerek Khureş'i karşılıyor. Bunun üzerine Khures, duvarı yürüten Bomosır'ın keramet gücünün kendisinininkinden yüksek olduğunu teyyid etmek üzere Bomosır'ın elini öpüyor. Bu şekilde Khures, Bomosır'a ikrar vererek ona yol talibi oluyor. Günümüzde de Khuresizlerin pirleri Bomosırlılardır. Sey Nuri'nin, Hews'den yanına aldığı toprağı teverik ya da niyaz olarak, Duvar Yürüten Evliya'ya götürmesi bu geleneğin devamıdır.

Şairimiz, pirimiz cem gecesi orada kaldığını, tüm çevredeki insanların ibadete katılmak üzere cemevinde toplandığını, o dönemin ileri gelen pirlere Paşlı Bava Ali ve Lodeke'li Bava Seyid Abbas'ında cemde hazır olduklarını söylüyor.

Lodekeli Bava Seyid Abbas, sazı alıp Kırdışki'ye dönüştürülmüş bol "lololu" beyitler okuyarak ceme başlayınca Paşlı Bava Ali, ayağa kalkarak, Lodekeli Bava Seyid Abbas'ın şahsında diğer Muhundulu (Bomosır) babalara şöyle itiraz ediyor: „Ben, bu Muhundulu babalara ne diyeyim ki“ Yani, „Bu Muhundulu pirlere laf anlamıyor!“, demek istiyor. Bunlar, Sadız ve Hizol köylerindeki taliplerini ziyaret ettiklerinde, oradaki cem ve camaat toplantılarında, bizim Haq aşkına Zazaca okuduğumuz beyitlerimizi (Kılamê Haqiyê), Kırdışki'ye (Dêsım'ın Mazgirt ve Pertek'in bazı köylerinde konuşulan Kurmanci) çevirip söylüyorlar.

„Laf anlamıyorlar“ sözleri ağır bir ithamdır. Şair bu sözlerle yalnızca kendi çıkarlarını ön plana koyarak, toplumun çıkarlarını ihmal eden Muhundulu pirlere kısa görüşlü olduklarını, dolayısıyla cahilce hareket ettiklerini anlatmaya çalışıyor. Gene „Laf anlamıyorlar“ sözünden anlıyoruz ki, bu mesele otorite olan pirlere daha önce çok defa Muhundulu babalarla konuşulmuştur.

Ancak Muhundulu Babalar, Mazgirt'in Sadız ve Hizol Kırdışlarına, Pertek köylerinde Kırdışki konuşan taliplerine şirin görünmek için Zazaca beyitleri, oralarda yaptıkları cem ve camatlarda Kırdışki'ye çevirmeye devam etmişlerdir.

„Kılamê Haqiyê vurnê, çarnê loloê Kırdışi“ sözleri, bu Haq'a adanmış beyitler Kırdışki'ye dönüştürülürken, tercümesinin pişirilip birebir vererek yapılmadığını; daha çok anlamının (içeriğinin) tahrif edildiğini yani bozulduğunu dile getirmeye çalışıyor.

Sey Nuri, Paşlı Pir Ali'nin sözlerini şiirine alarak, Bomosırlı babaların gelişigüzel yaptıkları bu tercümelerin tütün, yiyecek, elbise gibi dünya malına ulaşmak için yapıldığını söylüyor. Lodekeli Seyid Abbas'a, Paşlı Pir Ali'nin itirazı üzerine şairimiz, Khureş'i, Duvar Yürüten Evliya'yı ve diğer Dersim evliyalarına sesleniyor. Sazı ve sözüyle gece boyunca transa girerek itiraz ediyor. „Öyle ağladım ki gözlerimde yaş kalmadı.“ diyen şair bu talihsiz durumdan ötürü ne kadar çok üzüntü içerisinde olduğunu dile getirmeye çalışıyor. Şiirde Sey Nuri'nin, o gece kelimesi kelimesine neler söylediğini öğrenemiyoruz. Ancak şiirin kurgusu ve akışından Sey Nuri'nin, Kırdışki asimilasyonuna, „Hiddetlendim.“ Sözünden de hareket ederek şairin, Paşlı Pir Ali'den çok daha tesirli tepki gösterdiğini söyleyebiliriz. Çünkü işin içinde Dêsım Alevi geleneğinin bozulması, yozlaştırılması, asimile edilmesi vardır. Buna şair ve pir olan Sey Nuri seyirci kalamazdı, diye düşünüyoruz.

Şair ve pir olan Sey Nuri, kendine geldiğinde (transtan, extase) Baba Lolo'nun cemevinde bulunmadığını tesbit ediyor. Şair, Lodekeli Seyid Abbas'ın adını anmıyor, onu "baba lolo" olarak sıfatlandırıyor. Bu sıfatlandırmada Lodekeli Seyid Abbas'ı küçültme vardır. Yani Sey Nuri, Lodekeli Seyid Abbas'ın, Kırdışki'de genellikle nakarat olan "lolo, lolo" çok kullandığını, dolayısıyla

söylediklerinin gelişigüzel olduğunu ve bu nedenle Lodekeli Seyid Abbas'ı, Zazaca beyitlerin asıllarını yozlaştıran basit bir kişiliğe indiriyor.

Cemaat, Sey Nuri'ye cevaben diyor ki: O küstü, kalktı gitti.“ Küsüp gitmek davranışı, itikatin öngördüğü kamillığe (olgun) erişememiş olmanın bir belirtisidir. Cemaatin böyle cevap vermesinden hareketle, Lodekeli Seyid Abbas'ın cemevindekilerden de yüz bulamadığını söyleyebiliriz.

Dêsim'in Mazgirt ve Pertek ilçeleri arazi bakımından tütün ve tahıl ekmeye, hayvan beslemeye daha elverişlidir. Özellikle o dönemde Dêsim'in geneliyle karşılaştırıldığında dağlık Dêsim'e göre Mazgirt ve Pertek halkı biraz daha refah içerisindeydi. O dönemde yeterli miktarda şeker, tuz, tütün, tahıl, katır, at, eşek, keçi, koyun ve ekime elverişli arazi sahibi olan aileler zengin olarak addediliyordu.

Şairin, Muhundulu (Bomosırlı) babaların, çıkarıcı davranışları sonucu tütün tabakalarının doluluğunu; evlerindeki küçük tahıl çuvallarının yerini birkaç defa daha büyük olan ve Dêsim'de “xaşie” olarak bilinen mega çuvalara (ğarar) bıraktığını; bu babaların, daha önceleri çulfayı zar zor giyebilen hanımlarının giderek daha kaliteli olan kumaş elbiseler giyindiklerini söylemesi bu nedenledir. Yani bu babaların, Dêsim Alevi Zaza Kültürünü bozma karşılığında yaşamlarında göreceli bir bolluğa ulaştıklarını dile getiriyor.

Biz (H.Ç.), Nazimiye'nin Dewa Khuresu köyündesiniz. Pirlirimiz, Seymomido (Pamuklu) köyünde oturan Bomosırlılardır. Onlar hem Zazaca hem de Kırdışki konuşuyorlar. Çünkü onların hem Zazaca hem de Kırdışki konuşan talipleri var. Pirmizin şu anda 60 yaşında olan kızı: „Babam ve amcalarım Pertek'teki taliplerini ziyaretlerinden eve çok yüklü dönerlerdi. Bizim en zengin ve bol keseli taliplerimiz Pertekli Kırdış taliplerdi.“ diyor.

Şiirle doğrudan ilişkisi olduğundan 2008 Ağustos'unda Gazike'de Kurmanc Milan Aşiretinden Sayın Kenan Anlaş'la yapmış olduğum röportaja kısaca değinmekte yarar buluyorum. Röportaj özetle: Kurmanc Milan Aşireti, Osmanlı döneminde bölgeyi sunnileştirmek amacıyla Urfa'dan Pertek bölgesine yerleştiriliyor. Bu aşiret Pertek bölgesindeki köylerde bir süre Sunni inancını sürdürüyor. Bir süre sonra bir Alevi dervişin gösterdiği mucize sonunda giderek Aleviliğe meylediyor. Zamanla Bomosırlı bavalara iqrar verip alevileşiyor. Bu Kurmanc aşireti alevileşmesine karşın anadilini terketmiyor. Coğrafi şartlar sonucu Pertek ve çevresindeki Zaza köylerle ticari ilişkiye giriyor. Bu şekilde Pertek, Hozat ve Mazgirt bölgelerindeki bazı Zaza köylerinin halkı, Milan aşireti tarafından „pazar dili“ haline sokulan Kırdışki'yi öğrenerek, zamanla asimile oluyor.

Pirlik taliplik müessesesi sosyal bir müessesedir. Toplumun her türlü şartlarda dayanışmasına, huzur bulmasına hizmet eder. Hem Paşlı Bava Ali ve hem de Sey Nuri, Dersim İtikatini tam anlamayan Bomosırlı bavalara, itikati ekonomiye kurban ettiklerini söylüyorlar. Oysa itikatimize göre pir, baba ve dedeler, „El ele, el Haq'qa verir.“ prensibine göre pirlik yapımları gerekiyor. Yani pir, pirlik makamında verdiği hizmetine karşılık beklememelidir. Bu hizmetin karşılığında zenginleşmek için dünya malının verilmesini asla şart koşmamalı ve teşvik etmemelidir. Bir talibin kendisine verdiğini, mümkünse, o da acil ihtiyacı olan birine vermelidir.

Bir toplumda ruhban sınıfı, kendi tarihini, anadilini ve kültürünü ciddiye almaz ve korumazsa, bu ruhban sınıfına bakarak hareket eden halk da zamanla milli değerlerini ciddiye almaz. Kültürel çürüme başlar.

Gerçek şudur: Kendi tarih, dil, kültürüne ancak milli bilinci gelişmiş olan toplumlar kıymet verir. Ancak böylesi bilince sahip toplumlar, en zor şartlarda dahi dillerini ve kültürlerini koruyabilirler.

Sair: Sey Nuri (Sey Qaji'nin babası)

Anlatan: Ismailo Bamasur (İsmail Yıldırım, kayıt esnasında 60 yaşlarında idi)

Yer: Qayirê (Pulêmuriyê), Pülümür

*Tarih: Eylül 1991, Alamanya
Derleme: Daimi Cengiz*